

Kelemen Miklós – Csehes András¹

Válság vagy reform? Városi tisztviselők a katonacsászárok korában (235–284)

A római történelem Maximinus Thrax trónra lépésétől Diocletianus uralkodásáig tartó időszakának (Kr. u. 235–284) elkülönülését a korai és kései császárkor (principátus és dominátus) korszakaitól már a legkorábbi történeti feldolgozások is érzékeltették. A terminológia különbségeire tekintettel katonacsászárok korának (*Soldatenkaiserzeit*) vagy a katonai anarchia (*military anarchy*) időszakának nevezett periódus negatív megközelítése nemcsak az értékelés, hanem már a korszak megjelölése szintjén is megmutatkozik.

A közelmúlt tudományos szakirodalma már árnyaltabb képet mutat az első tetrarchia létrejötté előtti fél évszázados időszakról, és talán kijelenthető, hogy átalakulóban van a korszak nagyrészt negatív előítéletekkel történő összekapcsolása. A szerzők nemcsak óvatosabban használják a „válság” vagy „válságkorszak” megjelölést, de sokszor meg is kérdőjelezzik a „katonacsászárok korának” nevezett periódus krízisként vagy válságként történő tárgyalását, külön értékelést szentelve magának a megjelölésnek is, kiemelten elemezve a szakirodalomban hosszú évtizedek alatt kialakult „krízisterminológiát”.² A korszak megnevezése vagy megjelölése önmagában is tudományos vitapontot és elemzési felületet képez, különös

¹ Kelemen Miklós: egyetemi docens, Nemzeti Közszerzői Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Állam- és Jogtörténeti Tanszék. Kapcsolat: kelemen.miklos@uni-nke.hu. Csehes András: hallgató, NKE ÁNTK Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar államtudományi szak.

² Gerold Walser – Thomas Pekáry: *Die Krise des römischen Reiches: Bericht über die Forschungen zur Geschichte des 3. Jahrhunderts (193–284 n. Chr.) von 1939 bis 1959*. Berlin, Walter de Gruyter, 1962; Thomas Gerhardt: Zur Geschichte des Krisenbegriff. In Klaus Peter Johné – Thomas Gerhardt – Udo Hartmann (szerk.): *Deleto paene imperio Romano. Transformationsprozesse des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert und ihre Rezeption in der Neuzeit*. Stuttgart, Franz Steiner, 2006. 381–410; Matthäus Heil: „Soldatenkaiser” als Epochenbegriff. In Klaus-Peter Johné – Thomas Gerhardt – Udo Hartmann (szerk.): *Deleto paene imperio Romano. Transformationsprozesse des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert und ihre Rezeption in der Neuzeit*. Stuttgart, Franz Steiner, 2006. 411–428; Klaus-Peter Johné – Udo Hartmann: Krise und Transformation des Reiches im 3. Jahrhundert. In Klaus-Peter Johné (szerk.): *Die Zeit der Soldatenkaiser*. Berlin, Akademie Verlag, 2008. 1025–1055.

tekintettel arra a kérdéskörre, hogy mennyiben árnyalható a hagyományos, de negatív tartalmú „válság” vagy „anarchia” megjelölés a „reform”, „változás” vagy „átszervezés” értékelési lehetőségeivel.

A válság mint korszakmegjelölés kialakulása és változása

A katonacsászárok korának válságperiódusként való értékelésében jelentős szerepet játszott a korszakot tárgyaló, primer forrásoknak tekintett történeti munkák értékítélete.

Cassius Dio már Marcus Aurelius halálakor (Kr. u. 180) konstatálja a római császárság aranykorának végét, Commodus uralkodását (Kr. u. 180–193) silányabb időszak kezdetének minősítve.³ Aurelius Victor gyakran hivatkozott – és az egész korszakra nemegyszer kitágított – megállapítása Gallienus uralkodásáról (Kr. u. 260–268) szintén sokatmondó („rem Romanam quasi naufragio dedit”).⁴ Ugyancsak sokat idézett Hériódianosz (Kr. u. 178–240/250) műve elején álló rövid foglalatja:

„Néhányan hosszan uralkodtak, mások csak rövid időre jutottak uralomra, megint másokat pedig alig kiáltottak ki császárnak, és szereztek meg egy napra a hatalmat, azonnal elbuktak. Hatvan év alatt a Római Birodalomnak több uralkodója volt, mint amennyit az idő megkövetel, és a csodálatra méltó események tarkán követték egymást.”⁵

A történetírói értékítélet erőteljes hatása azért is különösen elgondolkodtató, mert a katonacsászárok időszakáról kevés forrás áll rendelkezésünkre. A 3. század politikai eseményeit leginkább két szerző – időben egyaránt később keletkezett – műveiből ismerjük: az egyik Sextus Aurelius Victor (Kr. u. 320–390) a császárok életét Kr. u. 360–361-ig feldolgozó történeti műve (*Liber de Caesaribus*), a másik az ugyancsak 4. században élt Eutropius Kr. u. 370 körül készült breviáriuma (*Breviarium ab urbe condita*), amely Róma város alapításától Iovianus császár haláláig (Kr. u. 364) tárgyalja a birodalom történetét. Aurelius Victor és Eutropius egyaránt a szenátussal szimpatizáló, pogány, a régi rend elkötelezett híveiként alkotó és politizáló történetírók voltak, akiknek a szenátus akarát megkerülő, a hadsereg támogatásával felemelkedett császárok korszaka csak egy rendellenes és kényszerű időszakot jelenthetett. Eutropius és Aurelius Victor

³ Cass. Dio LXXII.

⁴ Aur. Vict. *Caes.* Gallienus XXXIII. 3.

⁵ Herod. I. 1. 5. Magyar fordítás Hériódianosz: *A Római Birodalom története Marcus Aurelius halálától*. Fehér Bence és Kovács Péter ford. Budapest, Osiris, 2005.

szenátussal rokonszenvező szemlélete hatással volt a korszak megítélését sokáig meghatározó *Historia Augusta* életrajzaira is.

A korszak válságként való tárgyalása és értelmezése a szakirodalom ilyen irányú – egészen a 20. század végéig meghatározó módon érvényesülő – megközelítéséből is következett.

A „válságterminológia” vagy „dekadenciamítosz” megalapozójának minden bizonnyal Edward Gibbon (1737–1794) tekinthetjük. A felvilágosodás korának nagy hatását angol történésze a Római Birodalom hanyatlását és bukását megíró művében (*The decline and fall of the Roman Empire*) az alacsony sorból származó katona, Maximinus Thrax zsarnokságnak nevezett uralkodását (*tyranny of Maximin*) jelöli meg történelmi töréspontként és a hanyatlás kezdeteként. A Kr. u. 238 és 284 közötti időszak – negatív értelemben vett – átmeneti jellegét jól jelzi, hogy a periódust lezáró, Augustushoz hasonlított Diocletianus egy új birodalom alapítójaként (*founder of the new empire*) tűnik fel, akinek uralkodása „a rend és megnyugvás teljes helyreállítása” (*general reestablishment of order and tranquillity*). Ez a hanyatló periódus és – Gibbon szóhasználatában – *vast confusion*ként aposztrofált időszak indította el azt a folyamatot, amely egészen 1453-ig, Konstantinápoly elestéig tartott, és végső soron a rómaiság és a birodalmi eszme folyamatos elsorvadását eredményezte.

Gibbonhoz hasonló irányt követ Jacob Burckhardt (1818–1897) a Róma történetét Septimius Severustól Diocletianusig feldolgozó, első ízben 1853-ban kiadott művében (*Die Zeit Constantins des Großen*).⁶ A feliratok, továbbá a görög és latin egyházi írók munkái mellett főként a már ekkor is erősen vitatott *Historia Augusta* életrajzaira támaszkodó munka Septimius Severus (Kr. u. 193–211) – általában a korszak előzményeként értékelhető – uralkodására is a katonai despotizmus kifejezést használja (*Militärdespotie*), majd a barbár császárnak (*Barbarenkaiser*) titulált Maximinus Thrax nyitja meg az új típusú katonai uralom (*neue Soldatenherrschaft*) időszakát.

A korszak tárgyalásával szorosan összefüggő „válságterminológia” első mértékadó reprezentánsának Mikhael Rostovtzeff (Mihail Ivanovics Rosztovcev, 1870–1952) tekinthető. Az Oroszországból Amerikába emigrált tudós 1926-ban megjelent nagy munkájában (*The social and economic history of the Roman Empire*) már Commodus hatalomra kerülésétől a katonai monarchia (*military monarchy*) megjelölést használja, ezt váltja fel Alexander Severustól (Kr. u. 222–235) a katonai anarchia (*military anarchy*) periódusa, amelyet a szerző a római történelem egyik legsötétebb időszakának („one of the darkest in the history of the Roman Empire”) nevez.⁷

⁶ Jacob Burckhardt: *Die Zeit Constantins des Großen*. Leipzig, E. A. Seemann, 1880.

⁷ Michael Rostovtzeff: *The social and economic history of the Roman Empire*. Oxford, Oxford University Press, 1926. 381.

Az értékelést megalapozó legfontosabb művek rövid áttekintéséből is kitűnik, hogy az elemzett korszak időbeli kereteit sem határozzák meg egységesen a vonatkozó feldolgozások. A leginkább meghatározó álláspont szerint Kr. u. 235-től – a tetrarchia megszerveződéséig – 284-ig számíthatjuk az elemzett periódust. Ezt a keretet tágíthatjuk tovább a Kr. u. 193–235 közötti Severus-korral, illetve a Kr. u. 284–305 közötti átmenetre datálható „tetrarchiák korával”, tovább vezetve egészen Constantinus hatalomra kerüléséig (Kr. u. 312).

A „katonacsászár” (*Soldatenkaiser*) megjelölés *terminus technicus*ként való felépítése és – a német nyelvű irodalomba történő – bevezetése Alföldi András (1895–1981) nevéhez köthető.⁸ Alföldi a korszakot bemutató és mélyrehatóan elemző számos írásában rámutatott arra, hogy a lassú barbarizálódás és a katonaság szerepének növekedése együtt vezettek a szenátusra és Itáliára épülő római államszervezet hanyatlásához.⁹ A római császárkor válságkorszakát új megközelítésben feldolgozó művek sorából Alföldy Géza munkásságát kell kiemelnünk. A római társadalomtörténet kutatását és tárgyalását új alapokra helyező, azt első ízben 1975-ben összefoglaló, nagy hatású (számos nyelvre lefordított) munkájában (*Römische Sozialgeschichte*) a történész a „katonacsászárok korának” gazdasági és társadalmi tényezőket is átfogó, komplex elemzésével járult hozzá a korszak árnyalt ábrázolásához. Alföldy megközelítésében válik következetesen használt kifejezéssé a „válság” (*Krise*) megjelölés, rendszeresen összekapcsolva a „világválság” (*Weltkrise*) fogalommal, a kettő közötti érzékelhető különbségtétel nélkül.¹⁰

A korszak tudományos megközelítését érintő szemléletváltozás a 20. század utolsó évtizedének végére tehető, elsősorban Strobel és Witschell munkái nyomán.

Strobel mintegy felidézti Cassius Dio klasszikussá vált mondatait azzal, hogy Marcus Aurelius haláláig kiterjeszti a „válságkorszak” időbeli kereteit, majd – részletesen elemezve a krízisterminológiát – új analízist alkot a korszakról. Strobel a katonai anarchiát és a birodalom egészére kiterjedő, az élet szinte minden területére kihatással bíró általános válságot tartotta eme fél évszázad fő

⁸ Andreas Alföldi: Zur Kenntnis der Zeit römischen Soldatenkaiser. 1. Der Usurpator Aureolus und die Kavalieriereform des Gallienus. *Zeitschrift für Numismatik*, 37. (1927), 197–212; Andreas Alföldi: Zur Kenntnis der Zeit römischen Soldatenkaiser. 2. Das Problem des „verweiblichten” Kaisers Gallienus. *Zeitschrift für Numismatik*, 38. (1928), 156–203; Andreas Alföldi: Zur Kenntnis der Zeit römischen Soldatenkaiser. 3. Die Besiegung eines Gegenkaisers im Jahre 263. *Zeitschrift für Numismatik*, 40. (1930), 1–15.

⁹ Alföldi témát feldolgozó írásainak összefoglalására lásd Andreas Alföldi: *Studien zur Geschichte der Weltkrise des 3. Jahrhunderts nach Christus*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1967.

¹⁰ Géza Alföldy: *Römische Sozialgeschichte*. Stuttgart, Franz Steiner, 2011. 133–153.

jellemzőjének.¹¹ A korszak értékelését árnyalja tovább, egyben további terminológiai lehetőségeket (recesszió, stagnálás, átalakulás) vezet fel Witschell ugyancsak meghatározó jelentőségű munkája.¹² Az Alföldi nevéhez kapcsolt terminológia árnyalását szorgalmazó szerzőkhöz kapcsolódott utóbb Cameron is (a *change* és a *transformation* terminológiai használatának felvetésével).

A válság természetének új megközelítését kínálja Southern a vázolt (Severus-tól Constantinusig terjedő) korszakot elemző művében azzal az értékeléssel, miszerint a válság csupán „része egy természetes folyamatnak”, és a Római Birodalom természetszerűen ingadozott a válságok között a természetes fejlődése során. A válság ebben a megközelítésben „természetes” és nem rendellenes esemény („Crises are part of the natural process; it could be said that the Roman Empire simply lurched from crisis to crisis as part of its natural evolution.”)¹³

A korszak átfogó, több kutatási területre is kiterjedő elemzése közül kiemelendő a Johné által szerkesztett, 2008-ban napvilágot látott tanulmánykötet,¹⁴ amely ismét a régi terminológiához tér vissza. Ebben a körben kell kiemelnünk a témát új, döntően jogtörténeti megközelítésben elemző konferencia kutatásait összegző, Ulrike Babusiaux és Anne Kolb által szerkesztett kötetet.¹⁵ A már címében is gondolatébresztő munka (*Das Recht der 'Soldatenkaiser': Rechtliche Stabilität in Zeiten politischen Umbruchs?*) új perspektívát, a jogi, jogtörténeti megközelítést kínálja, rámutatva, hogy nevezett korszak a római jog klasszikus korszakának, legtöbbit hivatkozott jogtudósainak időszaka.

A 3. század közelmúltbeli tudományos feldolgozásának kiemelt elemeit, egyben az említett szemléletváltás hiteles megalapozását képezik a korszak egyes császárainak uralkodását áttekintő monográfiák.¹⁶

A szakirodalom csupán példálózó jellegű elemzése alapján is megállapítható, hogy a tág értelemben Septimius Severus trónra lépése (Kr. u. 193) és az első

¹¹ Karl Strobel: *Das Imperium Romanum im „3. Jahrhundert”. Modell einer historischen Krise? Zur Frage mentaler Strukturen breiterer Bevölkerungsschichten in der Zeit von Marc Aurel bis zum Ausgang des 3. Jh. n. Chr.* Stuttgart, Franz Steiner, 1993.

¹² Christian Witschell: *Krise, Rezession, Stagnation? Der Westen des römischen Reiches im 3. Jahrhundert n. Chr.* Frankfurt am Main, Claus, 1999.

¹³ Patricia Southern: *The Roman Empire from Severus to Constantine.* London – New York, Routledge, 2015. 3.

¹⁴ Johné (2008): i. m.

¹⁵ Ulrike Babusiaux – Anne Kolb (szerk.): *Das Recht der 'Soldatenkaiser': Rechtliche Stabilität in Zeiten politischen Umbruchs?* Berlin–München–Boston, Walter de Gruyter, 2015.

¹⁶ Csak példálózó jelleggel: Wolfgang Kuhoff: *Diokletian und die Epoche der Tetrarchie. Das römische Reich zwischen Krisenbewältigung und Neuaufbau (284–313 n. Chr.).* Frankfurt am Main, Peter Lang, 2001; Christian Körner: *Philippus Arabs. Ein Soldatenkaiser in der Tradition des antoninisch-severischen Prinzipats.* Berlin – New York, Walter de Gruyter, 2002; Klaus Altmayer: *Die Herrschaft des Carus, Carinus und Numerianus als Vorläufer der Tetrarchie.* Stuttgart, Franz Steiner, 2014; Michael Geiger: *Gallienus.* Frankfurt am Main, Peter Lang, 2013.

tetrarchia vége (Kr. u. 305) közé datálható „hosszú”¹⁷ vagy „kritikus”¹⁸ harmadik század megnevezésére a szakirodalom ma már csak nagy fokú óvatossággal használja a „válság” vagy „krízis” kifejezéseket. Mértéktartóbbnak tűnik a nevezett időszakot a hanyatlás kora helyett inkább a principátus és a dominátus hadügyi igazgatása közötti átmeneti jellegű, de önálló hadtörténeti korszaknak tekinteni,¹⁹ amely mindkét nagy, „monolit” rendszer sajátosságait magában hordozta, és azok között egyfajta fejlődésbeli átmenetként értelmezhető.²⁰

Válság a társadalmi elitben – a városi tisztviselők helyzetének alakulása

A principátus decuriói

A principátus korának *decuriói* a társadalom felső rétegéhez tartoztak. Az előkelőkhöz való tartozás négy feltételen nyugodott: gazdagság, hatalom gyakorlása, társadalmi tekintély és a három testületileg szervezett kiváltságos rend egyikébe való tartozás. Az *ordo senatorius*, vagyis a szenátori rend, az *ordo equester*, vagyis a lovagrend és az *ordines decurionum*, vagyis az önkormányzattal rendelkező városokat irányító helyi előkelők alkották a *honestiores*, vagyis tiszteletreméltóak csoportját. Ezek a rendek már a 2. századra is törvényben garantált privilégiumok sorával rendelkeztek. Csak ők voltak jogosultak peres ügyekben a császárhoz fellebbezni, mentesek voltak a kínvallatás és egyéb testi büntetések alól, sőt a felségsértés és a hazaárulás esetének kivételével még a kivégzés alól is, így a legmagasabb kiszabható büntetésként a száműzetés vonatkozhatott rájuk.

Az *ordo decurionum* a városi *magistratus*okat és a tanácstagokat foglalta magában. Az *ordóba* való bekerülés feltétele alapvetően a 25. vagy 30. életév betöltése, kezdetben a városi *magistratura* viselése volt. A gyakorlatban a *decuriók*

¹⁷ Jill Harries: *Imperial Rome AD 284 to 363. The new Empire*. Edinburgh, Edinburgh University Press, 2012. 1–25.

¹⁸ Clifford Ando: *Imperial Rome AD 193 to 284. The critical century*. Edinburgh, Edinburgh University Press, 2012.

¹⁹ Armin Eich: Das Berufsheer der frühen und hohen Kaiserzeit und die Verarmung der kaiserlichen Zentrale. In Lukas de Blois – Elio Lo Cascio (szerk.): *The impact of the Roman army (200 BC – AD 476). Economic, social, political, religious and cultural aspects. Proceedings of the sixth workshop of the network impact of empire*. Leiden, Brill, 2007, 195–206, 509–511; Ramsay Macmullen: *Roman government's response to crisis, AD 235–337*. New Haven – London, Yale University Press, 1976. 1–24.

²⁰ Pókecz Kovács Attila: Pénzügyi igazgatás a dominátus korában. *Jura*, 22. (2016), 1. 110.

fiai – apjuk vagyonának megöröklésével – minden nehézség nélkül felvételt nyerhettek az *ordóba*, így a cím gyakorlatilag örökletessé vált.

Az *ordines decurionum* sorából kerültek ki a városok vezető tisztviselői, a *quattuorviri*. Ezt a testületet két *duoviri iure dicundo*²¹ és két *aedilis* alkotta. A Flavius-kori *Lex Irnitana* leírja, hogy a – modern polgármestereknek megfelelően – *duumvirek* választott tisztségviselők.²² 1000 *sestertius* értékig jogosultak voltak igazságszolgáltatásra (erre utal a *iure dicundo* kifejezés is), összehívhatták a *decuriók* gyűlését, a *municipium* vagyonából fizetniük kellett a vallási áldozatok költségeit, intézniük kellett a közfeladatokat, sőt azokról archívumokat kellett készíteniük, és két-két írnokot is tartaniuk kellett, hogy a város számadásait vezessék. Az *aedilis*ek feladata a gabonaellátás és a középületek felügyelete, valamint a tűzoltóság megszervezése volt, továbbá 200 *sestertius* összeghatárig bírálkodhattak is.²³

Alföldy Géza szerint a principátus korában a Római Birodalomnak körülbelül 2000 városa lehetett, azonban igazi nagyvárosnak csak a körülbelül egymillió lakosságú Róma, valamint a néhány százezres lakossággal rendelkező Alexandria és Antiochia tekinthető. A városok nagy részének valószínűleg csak körülbelül 10–15 ezer fős lakossága lehetett, de sok kisváros is létezett 2–3 ezer fővel. Ebből érthetjük meg, hogy az *ordo decurionum* jóindulattal sem nevezhető homogén rétegnek, hiszen a városi tanácstagok testülete – néhány keleti kivételtől eltekintve – pontosan 100 főből állt (az itáliai városokban elterjedt *centumviri* kifejezés is ebből a gyakorlatból ered), így hatalmas eltéréseket fedezhetünk fel a birodalom egyes részein élő *decuriók* életszínvonala között.²⁴ Ezek a különbségek az eltérő minimálcenzusok összegét és a tanácstagok birtokainak nagyságát vizsgálva is szembeötlők. Míg például a Karthágóban előírt minimálcenzus 100 ezer *sestertius*-ra rúgott, addig más, jelentéktlenebb afrikai városokban ez az összeg 20 ezer *sestertius* lehetett, és míg például Galliában egyes polgárok akár 10 km² nagyságú földterületen is gazdálkodhattak, addig a pannoniai Aquincum legvagyonosabbjai is csak 3–4 km²-es földtulajdonnal rendelkeztek. Ebben az időben a birodalom teljes területén körülbelül 150–200 ezer *decurio* élt.²⁵

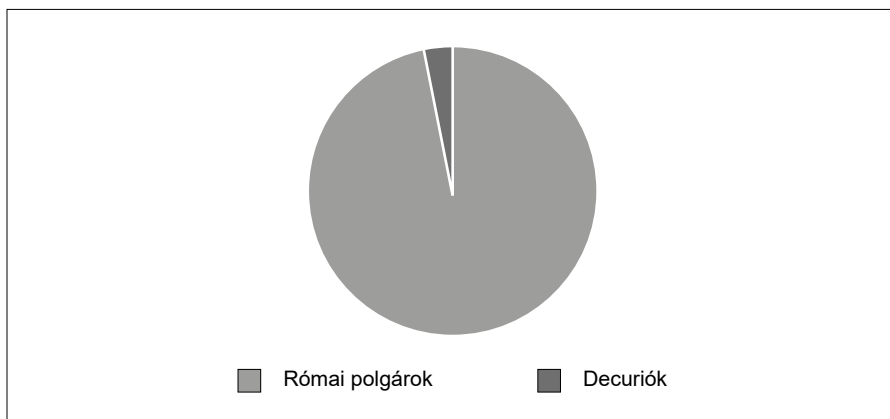
²¹ Hivatkoznak rájuk *duoviri* és *duumviri* alakban is.

²² Az ókori tisztségek, elsősorban a *curialis*ok modern terminológiával való leírása kapcsán lásd Földi András (szerk.): *Összehasonlító jogtörténet*. Budapest, ELTE Eötvös, 2018. 214.

²³ A birodalom legtöbb városa hasonló elven működött. A legjelentősebb kivétel éppen Róma volt. A témában lásd még Pókecz Kovács Attila: *A principátus közigazgatása*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2016. 101–120.

²⁴ A birodalmi városok igazgatásának a főváros, Róma mintájára való visszavezethetőségéhez lásd Pókecz Kovács Attila: Római városának közigazgatása a principátus korában. *Jura*, 21. (2015), 2. 100–108.

²⁵ Alföldy Géza: *Római társadalomtörténet*. Budapest, Osiris, 2000. 126.

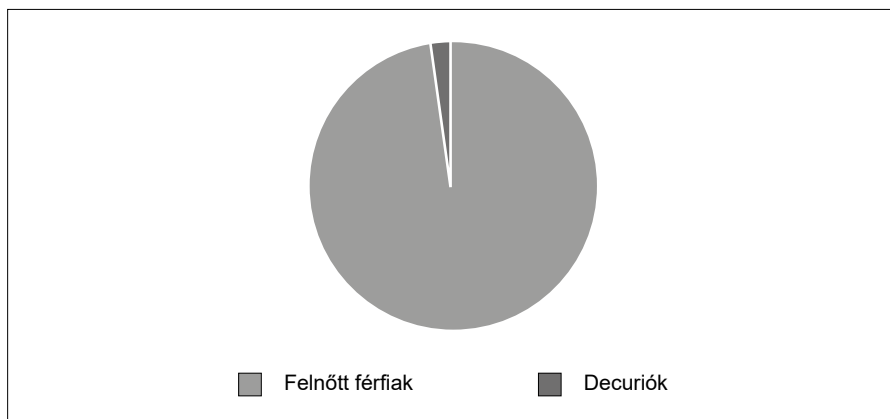

1. ábra. A decuriók római polgárokhoz viszonyított aránya Kr. u. 48-ban
 Forrás: Alföldy (2000): i. m. 105, 126.

Az *ordo decurionum* tagjai voltak azok, akik a gazdag felszabadított rabszolgákkal együtt feleltek a városok kiadásainak fedezéséért. Ezt a terhet azonban ekkor még bőven ellensúlyozni tudták a privilégiumok, így sokan törekedtek a *decurio* státusz elnyerésére. Az 1. és 2. század fordulóján élő Caius Plinius Caecilius Secundus ugyan még a városi tanácsba való bejutásért fizetendő pénzösszegekről értekezik (*Epistulae* 10.112–113.),²⁶ de a tanácstagoktól ekkor már elvárták, hogy meghatározott összegeket fizessenek ki az egyes hivatalok elnyeréséért, vagy középületek építési költségeit vállalják magukra. Persze ez az összeg is rendkívül széles skálán mozgott. Míg bizonyos afrikai városokban 2000 *sestertius* értékben már lehetett hivatalt venni, addig Carnuntumban egy Caius Domitius Zmaragdus nevű *decurio* saját maga fedezte a helyi *amphiteatrum* megépítését, amelynek ára 2,5 millió *sestertius*-ra rúgott.²⁷

²⁶ „112.1. Uram, Pompeius törvénye (*lex Pompeia*), amely a bithyniaiakra és a pontusiakra vonatkozik, nem írja elő, hogy azok, akiket a *centores* a tanácsba választottak (*qui in bulen a centoresibus leguntur*), ezért pénzt adományozzanak. Azok azonban, akik kegyesség folytán (*indulgentia tua*) néhány városban (*civitas*) a törvényes létszám fölött (*super legitimum numerum*) kerültek be, hol ezer, hol kétezer *denariust* ajánlottak fel. 2. Ezután Anicius Maximus *proconsul* azokkal is, akiket a *centores* választottak be, bár csak néhány városban, különböző összeget fizettetett. 3. Rád vár tehát annak eldöntése, vajon az összes városban mindazok, akiket ezentúl tanácsagnak választanak, bejutásukért tartoznak-e fizetni egy bizonyos összeget. 113. Általános rendelkezést nem tudok hozni arról, hogy azok, akik Bithynia valamely városában tanácsagnak (*decuriones*) lesznek, tartoznak-e tisztségeik fejében adakozni (*honorarium decurionatus*). Úgy vélem, hogy az illető város törvényét (*lex civitatis*) kell követni, ami mindig a legbiztosabb. Azokkal szemben azonban, akiket nem külön kívánságukra választottak tanácsagnak, azt tartom helyes eljárásnak, ha felajánlásukat a többieknek elébe helyezzük.” Maróti Egon fordítása. Borhy László (szerk.): *Római történelem. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Osiris, 2003. 302.

²⁷ Alföldy (2000): i. m. 129.

2. ábra. *A principátus decurióinak aránya Észak-Afrikában*
 Forrás: Alföldy (2000): i. m. 126–127

A birodalom különböző területein található városok között nemcsak különbségeket fedezhetünk fel, hanem hasonlóságokat is. Az *ordo decurionum* tagjainak mindenhol azonos jogai és kötelezettségei voltak, így a birodalom minden szegletében hasonlóan működtek a városokat. A *municipiumok* a *decuriók* tanácsának határozatai és a *magistratusok* tevékenysége alapján működtek. Mivel kezdetben az *ordóba* való bejutásnak feltétele volt az, hogy az erre törekvő személy először *magistratus* legyen, így lehetőség nyílt egy hivatali karrier végigjárására is. A ranglétrán való felkapaszkodáson kívül még az is motiváló tényező lehetett a tisztségek betöltéséhez, hogy a *magistraturák* viselői hivatali idejük lejártát követően megkapták a római polgárjogot (vagy esetleg a kisebb értékű latin jogot).²⁸

A *decuriók* rendje a principátus korában megbecsült, elsősorban előjogokkal rendelkező csoport volt. Ugyan már a 2. század elejétől is jelentek meg rájuk vonatkozó, megterhelésüket fokozó rendeletek, mégis az *ordo decurionum* tagjának lenni jelentős társadalmi presztízzsel járt. A SIG 838. jelű, Kr. u. 129-ben Ephesuszban keletkezett római kori, görög nyelvű felirat még egyértelműen

²⁸ „Akiket a *senatorok* és az összeírt *decuriók* közül *municipium Flavium Irnitatum magistratusává* választottak vagy fognak választani – úgy ahogy e törvény összefoglalta –, azok, hivatali évük lejártá után, szüleikkel, feleségükkel és (azokkal a) gyermekeikkel, akik törvényes házasságból születve még szüleik hatalmában vannak, valamint fiuktól származó fiú- és lányunokáikkal együtt, akik még szüleik hatalmában vannak, római (polgárjoggal bíró) polgárok legyenek, kivéve ha több római (polgárjoggal bíró) polgár lenne, mint amennyi *magistratus*t e törvény értelmében meg kell választani.” Illés Imre Áron fordítása. Illés Imre Áron (szerk.): *A lex Irnitana (egy Flavius-kori municipium törvénye)*. Szeged, JATE Press, 2007. 16–17.

arról tanúskodik, hogy a városi tanácsba való bejutás vágyott célként lebegett az emberek szeme előtt.²⁹

A decuriók helyzetének változása a Severus-korban

A 3. század folyamán végbemenő folyamatok kedvezőtlen változásokat indítottak el az *ordo decurionum* körében. A jelzett események egészen Septimius Severus császár (Kr. u. 193–211) uralkodásáig visszavezethetők. A nagy fokú növekedést mutató állami kiadások miatt az uralkodóknak jelentős többletjövedelmekre lett volna szükségük. A szenátori rend és a lovagok azonban számottevő gazdasági kiváltságokkal rendelkeztek, ráadásul a császár politikai okokból sem fordíthatta őket maga ellen. A lakosság pedig mind a városokban, mind pedig vidéken már olyannyira el volt szegényedve, hogy egyszerűen nem is tudták volna behajtani rajtuk az esetleges új adókat. Ebből kifolyólag a császár számára egyetlen csoport jöhetett számításba, a *decuriók*. Ugyan a városi tanácsstagok rendje már jóval a Severus-kor előtt is hatalmas terheket vett le az állam válláról, a hatalmas csúcsán túl járó birodalom számára ez már nem volt elég.

A Severus-kori *decuriókra* vonatkozó császári jogalkotás elsődleges forrása a *Digesta*. A Iustinianus császár korában, 533. december 16-án életbe lépett gyűjteményben Severus-kori jogtudósok művei olvashatók. Aemilius Papinianus *praefectus praetorió* volt Septimius Severus császár idején, Iulius Paulus a *Digesta* 17%-ának szerzője, Domitius Ulpianus pedig a *Digesta* szövegének 40%-át alkotta. A *Digesta*-ban még csak *decuriokról* olvashatunk, és a szövegben még túlsúlyban vannak a megtiszteltetést jelző szavak. E mellett azonban több olyan szemelvény is feltűnik, amelyekből világosan kirajzolódik a *decuriók* terheinek növekedése.

Septimius Severus korában építették ki azt az államilag szabályozott rendszert, amely pontosan rögzítette a *decuriók* kötelezettségeit. Ebbe beletartozott a városok ivóvíz- és élelmiszer-ellátása, az utak karbantartása, a közfürdők fűtése és a nyilvános játékok megszervezése is.

²⁹ „Imperator Caesar (Autokrator Kaiser) Traianus Hadrianus Augustus, az isteni Traianus Parthicus (Parthikos) fia, az isteni Nero unokája, *pontifex maximus* (archiereus megistos), a néptribunusi hatalom (démarchikés exousia) tizenháromszoros birtokosa, háromszoros *consul* (hypatos), / a Haza Atyja (pater patridos), köszönti az ephesosi vezetőket (archontes) és a tanácsot (boule). Erastos, állítása szerint a ti polgárotok, több ízben behajózta a tengert, és képességeihez mérten szolgálatkész hazájával szemben, emellett népének vezetőit bármikor hajójára veszi, magam is kétszer utaztam már vele, / először, amikor Ephesosból Rhodosra mentem, most pedig, amikor Eleusisből hozzátok érkeztem. Ez az Erastos szeretne a tanács tagjai közé kerülni. Ezért folytatok tehát nálatok vizsgálatot, és ha semmi akadályja sincsen, vagyis méltónak tűnik e tisztségre, az ezüstöt (to argyrión), amelyet a tanácsstagok (hoi bouleuontes) adnak, oda fogom adni a tisztviselő-választás fejében. / Jó szerencsét.” Tóth Klára fordítása. Borhy (2003): i. m. 301.

A császár korában alkotó Callistratus pontosan leírja a városi tisztségekre vonatkozóan, hogy ezek a város ügyeinek igazgatását jelentik egy méltóság birtokában. Ezek között vannak olyanok, amelyek járnak bizonyos költségekkel a tisztség birtokosa számára, és olyanok is, amelyek nem. A jogtudós már ekkor kettéosztja a közfeladatokat (*munus*): közös és magánjellegű kategóriákat különböztet meg. („*Munus aut publicum aut privatum est.*”) Közös közfeladatoknak nevezi azt a tevékenységet, amelyet méltóság címe nélkül, saját költségre végeznek el a város igazgatásában. Callistratus egyébként személyhez (*personae munera*) és helyhez kötődő (*locorum munera*) közfeladatokról is beszél. Kiemeli, hogy az utak karbantartása és a telekadó beszédese nem személyhez, hanem helyhez kötődő közfeladatok. Személyhez kötődőket azonban külön nem nevez meg. Callistratus leírja továbbá, hogy mind közfeladatok, mind pedig tisztségek viselése előtt meg kell vizsgálni az erre jelölt személyét, származási helyét és vagyoni helyzetét is, hogy meggyőződjhessenek alkalmasságáról a tisztség vagy feladat ellátása kapcsán.³⁰

Ulpianus is értekezik közfeladatokról. Vagyoni (*munus patrimonii*) és személyes közfeladatokat (*munus personale*) különböztet meg, sőt megjegyzi, hogy ez a felbontás a tisztségekre is alkalmazható.³¹ Később vagyonra kiszabott közfeladatokról („*munera, quae patrimonii iniunguntur*”) is ír. Bár elsőre megtevesztő lehet, a vagyoni közfeladatok nem egyeznek meg teljesen a vagyonra kiszabott közfeladatokkal.³² Ezt követően a vagyonra kiszabott közfeladatokról megállapítja, hogy azok még tovább bonthatók. Egy részüket ugyanis csak a *municeps*ekre és *incolák*ra szabják ki, más részüket viszont a birtokosra, legyen annak bármiféle státusza. A földekkel és épületekkel kapcsolatos adókat ugyanis minden esetben a birtokosnak kell megfizetnie, vagyoni jellegű közfeladatot azonban csak a *municeps*ek és az *incolák* kapnak.³³

Az állami szabályozás olyan mélyre hatolt, hogy még azt is pontosan megszabták, ki számít *decuriónak*. A szabályozás értelmében mindenki az *ordo decurionum* tagjának számított, aki rendelkezett az ehhez feltételként előírt minimális cenzussal. Ez a *decuriói* státusz öröklődéséhez vezetett, hiszen a családi vagyont megöröklő fiúknak kötelező módon be kellett lépniük az *ordóba*. A kötelezettségek írásba foglalásán túl pedig ekkor jelenik meg először a *decuriók* helyhez kötése is, amit Ulpianus fogalmazott meg: „A provincia helytartója gondoskodjon arról, hogy azok a *decuriók*, akikről bebizonyosodik, hogy elhagyva annak a városnak a területét, ahová tartoznak,

³⁰ Call. Dig. 50. 4. 14.

³¹ Ulp. Dig. 50. 4. 6. 3.

³² Illés (2007): i. m. 178.

³³ Ulp. Dig. 50. 4. 6. 5.

máshova költöztek át, szülőföldjükre visszahívassanak és a megfelelő közfeladataikat ellássák.”³⁴

Ezek szerint már szó sincs szabad költözésről. Minden városi tanácstag a születési helyén kényszerül leélni az életét, ahol legfőbb dolga a meghatározott közfeladatok ellátása. Az állam szempontjából egyik legfontosabb közfeladat az adószedés volt, amiért mindenki a saját vagyonával felelt, ugyanis az adót beszedő *decuri*óknak saját vagyonukból kellett az esetleges hiányt pótolva előteremteni az előre megállapított teljes adó összegét. Ahogy azt Ulpianus is írja: „Köztudott, hogy az adóbehajtás vagyoni teher.” („*Exactionem tributorum onus patrimonii esse constat.*”³⁵) Ekkor tehát már komolyan érezhető az a kényszeresség, amelyet fél évszázaddal korábban csak sejteni lehetett, mivel „*Imperator Antoninus és Verus egy leiratukban úgy rendelkeztek, hogy ugyanúgy kell kezessenek azoknak, akik kényszerből látják el a magistratusokat, mint azoknak, akik önként vállalták a hivatalt.*”³⁶

Ezekből a forrásokból arra következtethetünk, hogy a városi *magistraturák* betöltésével már ekkor is komoly problémák merülhettek fel a birodalomban. Ugyanis a tisztségek egyre nagyobb anyagi ráfordítással jártak. Kezdetben a városok polgárai választották meg a *magistratus*okat, később azonban – nyilván az erre pályázók hiánya miatt – az lett a szokás, hogy a leköszönő *magistratus* nevezte meg az utódját. Ha pedig ez valami oknál fogva elmaradt, akkor a provincia kormányzója jelölt ki egy személyt a *curia* részére, akit az egy formális szavazás során elfogadott.³⁷

További változás a városi tanácstagok rendjét illetően, hogy míg korábban csak az lehetett *decurio*, aki már volt városi tisztviselő, addig egy Paulus által írt szöveg egyenesen betiltja ezt a lehetőséget, kimondva, hogy „aki nem *decurio*, az nem töltheti be a *duumviri* vagy egyéb tisztségeket, mivel a *plebeius*ok el vannak tiltva a *decuri*ók tisztségeinek ellátásától”.³⁸ Ezzel a lépéssel tehát lehetetlenné tették, hogy a *magistraturák* betöltésén keresztül lehessen bekerülni az *ordó*ba.

A Severus-kor császárai ugyan még sikereket értek el az *ordo decurionum* állami kötelezettségeinek növelésével, hosszú távon azonban a kötelezettségek rögzítése gyökeresen megváltoztatta a csoport tagjainak hozzáállását. Amíg korábban komoly szerep jutott az egyéni kezdeményezéseknek a városok életében, a kötelezettségek növekedésével ez teljesen háttérbe szorult.

³⁴ Ulp. Dig. 50. 2. 1.

³⁵ Ulp. Dig. 50. 4. 3. 11.

³⁶ Papin. Dig. 50. 1. 38.6.

³⁷ Frank Frost Abbott – Allan Chester Johnson: *The municipal administration in the Roman Empire*. Princeton, Princeton University Press, 1926. 85.

³⁸ Paul. Dig. 50. 2. 7. 2.

Összegzés: válság a válságban

A principátus korának *decuriōi* a Római Birodalom társadalmának legfelső rétegéhez, a tiszteletreméltóak (*honorati*) csoportjához tartoztak. Ebben a korban városi tanácsstagnak lenni megbecsült dolognak számított, a tisztviselésnek ez a módja sokak számára jelentette a magasabb méltóságok felé vezető út első állomását vagy „előszobáját”. Ez a – valamennyi városban jelen lévő – szűk csoport hatalmas befolyással és vagyonnal rendelkezett. Ennek megfelelően a római eszmények szerint nemcsak a városok vezetésének feladatát látták el, hanem az azokban felmerülő munkálatok, például középítkezések költségeit is ők vállalták magukra. A befolyás és vagyon ellenére azonban a *decuriōk* nem rendelkeztek olyan mértékű gazdasági és politikai hatalommal, mint az *ordo senatorius*, vagy akár a lovagrend.

Septimius Severus korától a hatalma csúcsán túllépő Római Birodalom gondjaira megoldást kereső császárok rendre a városi tanácsstagok terheinek növelésével kísérleteztek, hogy könnyítést adhassanak az egyre komolyabb nehézségekkel küzdő császári kincstárnak. A városi tanácsstagok helyhez kötése és állami terheinek növelése azonban rendkívül káros folyamatot indított el. Előbb csak megszűntek az egyéni kezdeményezésekből induló közcélú feladatvállalások, majd egyre inkább kerülendő hivatássá vált a városi tanácsstagok tisztsége. A *decuriōk*ból *curialisok* lettek, ami ebben az esetben komoly minőségi változást is jelentett, amely nem csak a tanácsstagok új elnevezésében öltött testet: a kitüntetést jelölő *honor*hoz képest meghatározóvá vált az államnak járó munkavégzés és anyagi szolgálat kötelezettsége, a *munus* is. Végül a státusból eredő hátrányok már olyannyira elhatalmasodtak, hogy azokat a társadalmi ranggal járó előnyök nem tudták megfelelően ellensúlyozni.

Irodalomjegyzék

- Abbott, Frank Frost – Allan Chester Johnson: *The municipal administration in the Roman Empire*. Princeton, Princeton University Press, 1926.
- Alföldi, Andreas: Zur Kenntnis der Zeit römischen Soldatenkaiser. 1. Der Usurpator Aureolus und die Kavalleriereform des Gallienus. *Zeitschrift für Numismatik*, 37. (1927). 197–212.
- Alföldi, Andreas: Zur Kenntnis der Zeit römischen Soldatenkaiser. 2. Das Problem des „verweiblichten“ Kaisers Gallienus. *Zeitschrift für Numismatik*, 38. (1928). 156–203.
- Alföldi, Andreas: Zur Kenntnis der Zeit römischen Soldatenkaiser. 3. Die Besiegung eines Gegenkaisers im Jahre 263. *Zeitschrift für Numismatik*, 40. (1930). 1–15.
- Alföldi, Andreas: *Studien zur Geschichte der Weltkrise des 3. Jahrhunderts nach Christus*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1967.
- Alföldy Géza: *Római társadalomtörténet*. Budapest, Osiris, 2000.
- Alföldy Géza: *Römische Sozialgeschichte*. 4. akt. Aufl. Stuttgart, Franz Steiner, 2011. 133–153.
- Altmayer, Klaus: *Die Herrschaft des Carus, Carinus und Numerianus als Vorläufer der Tetrarchie*. Stuttgart, Franz Steiner, 2014.
- Ando, Clifford: *Imperial Rome AD 193 to 284. The critical century*. Edinburgh, Edinburgh University Press, 2012.
- Babusiaux, Ulrike – Anne Kolb: *Das Recht der 'Soldatenkaiser'. Rechtliche Stabilität in Zeiten politischen Umbruchs?* Berlin–München–Boston, Walter de Gruyter, 2015. Online: <https://doi.org/10.1515/9783050094717>
- Borhy László (szerk.): *Római történelem. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Osiris, 2003.
- Burckhardt, Jacob: *Die Zeit Constantins des Großen*. Leipzig, E. A. Seemann, 1880.
- Eich, Armin: Das Berufsheer der frühen und hohen Kaiserzeit und die Verarmung der kaiserlichen Zentrale. In Lukas de Blois – Elio Lo Cascio (szerk.): *The impact of the Roman army (200 BC – AD 476). Economic, social, political, religious and cultural aspects. Proceedings of the sixth workshop of the network impact of empire*. Leiden, Brill, 2007. 195–206, 509–511.
- Földi András (szerk.): *Összehasonlító jogtörténet*. Budapest, ELTE Eötvös, 2018.
- Geiger, Michael: *Gallienus*. Frankfurt am Main, Peter Lang, 2013.
- Gerhardt, Thomas: Zur Geschichte des Krisenbegriff. In Klaus Peter Johné – Thomas Gerhardt – Udo Hartmann (szerk.): *Deleto paene imperio Romano. Transformationsprozesse des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert und ihre Rezeption in der Neuzeit*. Stuttgart, Franz Steiner, 2006. 381–410.
- Harries, Jill: *Imperial Rome AD 284 to 363. The new Empire*. Edinburgh, Edinburgh University Press, 2012.
- Héródianos: *A Római Birodalom története Marcus Aurelius halálától*. Fehér Bence és Kovács Péter ford. Budapest, Osiris, 2005.
- Illés Imre Áron (szerk.): *A Lex Irnitana (egy Flavius-kori municipium törvénye)*. Szeged, JATE Press, 2007.
- Johné, Klaus-Peter (szerk.): *Die Zeit der Soldatenkaiser*. Berlin, Akademie Verlag, 2008. Online: <https://doi.org/10.1524/9783050088075>
- Johné, Klaus-Peter – Udo Hartmann: Krise und Transformation des Reiches im 3. Jahrhundert. In Klaus-Peter Johné (szerk.): *Die Zeit der Soldatenkaiser*. Berlin, Akademie Verlag, 2008. 1025–1055. Online: <https://doi.org/10.1524/9783050088075>
- Körner, Christian: *Philippus Arabs. Ein Soldatenkaiser in der Tradition des antoninisch-severischen Prinzipats*. Berlin – New York, Walter de Gruyter, 2002. Online: <https://doi.org/10.1515/9783110857832>

- Kuhoff, Wolfgang: *Diokletian und die Epoche der Tetrarchie. Das römische Reich zwischen Krisenbewältigung und Neuaufbau (284–313 n. Chr.)*. Frankfurt am Main, Peter Lang, 2001.
- Macmullen, Ramsay: *Roman government's response to crisis, AD 235–337*. New Haven – London, Yale University Press, 1976.
- Matthäus Heil: „Soldatenkaiser” als Epochenbegriff. In Klaus Peter Johné – Thomas Gerhardt – Udo Hartmann (szerk.): *Deleto paene imperio Romano. Transformationsprozesse des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert und ihre Rezeption in der Neuzeit*. Stuttgart, Franz Steiner, 2006. 411–428.
- Pókecz Kovács Attila: Róma városának közigazgatása a principátus korában. *Jura*, 21. (2015), 2. 100–108.
- Pókecz Kovács Attila: *A principátus közjoga*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2016a.
- Pókecz Kovács Attila: Pénzügyi igazgatás a dominátus korában. *Jura*, 22. (2016b), 1. 108–119.
- Rostovtzeff, Michael: *The social and economic history of the Roman Empire*. Oxford, Oxford University Press, 1926.
- Southern, Patricia: *The Roman Empire from Severus to Constantine*. London – New York, Routledge, 2015. Online: <https://doi.org/10.4324/9781315713083>
- Strobel, Karl: *Das Imperium Romanum im „3. Jahrhundert”. Modell einer historischen Krise? Zur Frage mentaler Strukturen breiterer Bevölkerungsschichten in der Zeit von Marc Aurel bis zum Ausgang des 3. Jh. n. Chr.* Stuttgart, Franz Steiner, 1993.
- Walser, Gerold – Thomas Pekáry: *Die Krise des römischen Reiches: Bericht über die Forschungen zur Geschichte des 3. Jahrhunderts (193–284 n. Chr.) von 1939 bis 1959*. Berlin, Walter de Gruyter, 1962. Online: <https://doi.org/10.1515/9783110828597>
- Witschell, Christian: *Krise, Rezession, Stagnation? Der Westen des römischen Reiches im 3. Jahrhundert n. Chr.* Frankfurt am Main, Clauss, 1999.